

Posudek na habilitační práci Mgr. Martina Štúra, PhD. *Dichotómie v jazyku a semióze*

Habilitační práce M. Štúra je rozdělena do sedmi kapitol. Po definování cílů, metod a východisek následuje nejobsáhlejší druhá kapitola rozebírající tři základní dichotomie a komplexní semiotický model. Třetí a čtvrtá kapitola se zabývá světem v jazyce a hudbě, další kapitola reflexí jazyka ve sporu o noetiku v průběhu Slovenského státu a před komunistickým převratem. Poslední tři kratší kapitoly se věnují možnostem kvantitativní lingvistiky, problému rekurzivnosti jazyka a kategoriím univerzálnosti a jedinečnosti. Celkovým cílem je hledání nových kritérií členění přirozeného jazyka a jiných semiotických systémů a vytvoření modelu pro zkoumání jazykových a semiotických jevů (str. 6).

V prvních třech kapitolách M. Štúr důsledně aplikuje pro svůj semiotický model ústřední koncept mimézis, pro tento model podrobně zkoumá možnosti uplatnění Unamunovy dichotomie reflexního a reflexivního, Saussurovy dichotomie označujícího a označovaného a v neposlední řadě Mathesiovu dichotomii stability a dynamiky na úrovni langue.

V prvních kapitolách se autor opakovaně vrací k dichotomii reflexního a reflexivního a dokazuje její interpretační potenciál. Postupně však reflektuje a relativizuje vlastní přístupy k možnému členění přirozeného jazyka, přesouvá se k filozofii jazyka (str. 29), aby se nakonec věnoval, z našeho pohledu, i problémům převážně gnoseologickým (str. 96). Habilitační práce je příkladem vědomého překračování „deficitu apriorismu, který nereflktujete dostatečně vlastní východiska (...) a proto jim podléhá“ (str. 64). Gnoseologická východiska jsou zkoumána převážně v kritické diskusi o slovenské filologii v době Slovenského státu a do roku 1948 (str. 86). Zřejmě zde autorovi nejde jen o kritické zhodnocení tehdejších gnoseologických východisek, ale i o jejich možný přínos pro vlastní semiotický model. V páté kapitole o možnostech kvantitativní lingvistiky se obecně zabývá informační hodnotou kvantitativního kritéria pro teoreticky postulovaný komplexní kvalitativní a kvantitativní model. I tento aspekt soustavně posuzuje z hlediska dichotomie reflexního a reflexivního a konstatuje, že některá adjektiva odpovídají reflexně skutečně kvantitativně měřitelným hodnotám (str. 105), naše reflexivní potřeba je určována právě samotnými objekty, v tomto případě by gnoseologické zkoumání dr. Štúra mělo přímé důsledky pro klasifikaci typů adjektiv.

V kapitole šesté se autor vrací k problémům rekurzivity, která je ústředním pojmem generativní gramatiky. Jednotlivé problémy práce budeme detailně komentovat později, zde se ale zastavíme u tvrzení, že Chomskyho chybou bylo ztotožňování myšlení s jazykovými projevy, což by byla stejně závažná chyba jako představa jazyka zbaveného reflexivnosti.

Podle našeho názoru Chomsky spíše říká, a opakovaně to tvrdil v přednáškách při svém olomouckém pobytu v minulém roce, že není možné, aby myšlení nemělo a priori struktury, které umožňují generování jazyka (tedy i rekurzivnost). Jeho důraz na formu musela mj. kompenzovat generativní sémantika, která zkoumala lexikální význam a kulminovala v kognitivní lingvistice postulující „schémata“ nebo „rámce“ determinující myšlení. Z práce se zdá, že M. Štúr se spíše kloní k Lockovi a jeho odmítání prepercepčního myšlení než k univerzáliím v podobě Chomského „struktur“, Saussurova „kontrastu“ nebo Lakoffových „rámců“. Nemůže ale být i dichotomie vrozená, pokud ji uplatňujeme jako gnoseologický princip? Když přistoupíme na Chomského argumentaci, pak členění vizuální představy, které dr. Štúr předkládá jako argument, (111) nemůže být součástí teorie generativní gramatiky.

Obecně je Štúrův semiotický model, který sdružuje a ověřuje dichotomie, teoreticky přijatelný. Naše následující poznámky se budou zabývat dílčími problémy v jednotlivých kapitolách spíše než celkovou koncepcí modelu, který ve svém důsledku zejména zkoumá „udržitelnost“ dichotomií postulovaných na začátku minulého století.

Ve všeobecných východiscích práce konstatuje, že sociální a kulturní potřeba vede k jazykové změně, která se stává pevnou (organickou) součástí gramatického systému (str. 6). Podle našeho názoru sociální potřeba může determinovat např. neologismy, může vést i vypůjčování předložkových vazeb, sr. anglicismy v češtině a slovenštině, výjimečně může kompenzovat gramatické kategorie, jak je tomu např. u 2. osoby plurálu angl. osobního zájmena *you* (*youse*, *y'all*, *you guys*), ale není jasné, jak může vést k „pevným, organickým součástem gramatického systému“.

V některých případech M. Štúr používá obecná teoretická konstatování, která mohou vyplývat z jeho nepochybné mezioborové erudice, ale samotná práce mu pravděpodobně neposkytuje prostor k jejich doplnění, srov. např. „poststrukturalismus moc nového nepřinesl (11), kognitivní lingvistika se „u nás“ neujala“ (ibid.). Také se v některých případech opakuje doslovná argumentace, která je sice závažná, ale v práci je spíše důsledkem redakce textu, srov. str. 14 a 57.

Na str. 20 M. Štúr analyzuje jednotlivé jazykové plány, včetně definice fonémů a morfémů, konstatuje mj., že lehce poznáme, co je téma a réma. Aktuální členění větné je zásadně přínosné pro větný dynamismus, ale jeho praktická aplikace ani vnitřní členění (diatéma) nejsou v psaném syntetickém jazyce jednoznačné, mnohem složitější je aplikace AČV v případě jazyků s gramatickým slovosledem.

Na str. 19 M. Štúr rozlišuje mezi strukturální a pragmatickou-celostně funkční analýzou a konstatuje, že kritérium druhé z nich zkoumá existenciální funkci jazykového komunikačního projevu jako celku. Není jasné, co je „existenciální funkce“, pokud se shodneme, že funkcí jazyka je splňovat komunikační potřeby.

Autor hledá protiklad i v podmětové relativně nečasové části věty a v její přísudkové, časové části (str. 24), pravděpodobně zde má na mysli mluvnický čas jako gramatickou kategorii se specifickou formou. Je relevantní uvažovat o podmětu z hlediska časovosti a nečasovosti, když to nemůže být jeho vlastnost?

Na téže straně M. Štúr píše o úrovni poznání, které je v rozporu s tzv. „zdravým rozumem“. Podle našeho názoru „zdravý rozum“ nelze definovat jako proces poznání sui generis, ale jako soubor rigidních postojů vyplývajících ze specializace skupiny lidí, pro které je měnící se úroveň poznání existenční problém, protože nemají možnost se přizpůsobit.

Poznámky o motivaci toponym (str. 26) uzavírá M. Štúr tvrzením, že u plnovýznamových a gramatických slov je nižší zastoupení slov praeevropského původu než u toponym. To lze vysvětlit saussurovskou dichotomií, protože zde uplatňuje synchronní hledisko na diachronní popis.

V zásadní 2. kapitole máme jenom drobnější poznámky, na str. 24 M. Štúr spolu se Saussurem konstatuje, že pantomima je formálně mimetická. Dodává však, že její pochopení spočívá v tom, čím se od imitace odlišuje, čímž vyjevuje autorský záměr. Podle našeho názoru o odlišení nejde, pantomima je vždy pouze mimetická, je založena na přirozených znacích, které jsou však řazeny podle autorského záměru. Nejúspěšnější pantomimou je přece dokonalá imitace.

Je zajímavé, že na str. 47 je popisován model světa v literatuře jako pozitivní myšlenkový podnět. Renesanční utopie byly nahrazeny podle O. Wildea moderními distopiemi, které domýšlejí současný stav. Nám jde ale o to, že M. Štúr přikládá pojmu „model“ jednoznačně pozitivní význam, jakoby naděje byla inherentním zájmem tvůrců modelů. V celé práci jsou používány pojmy dichotomie reflexní a reflexivní, výjimečně (55,56,57) je uplatněn pojem jazyková reflexe, který není definovaný.

V úvodu kapitoly Svět (71) rozlišuje M. Štúr umělecký, vědecký a filozofický model světa, dichotomii vnitřní a vnější, opakovaně se vrací k „fyzickému světu“ jako měřitelné entitě. Pokud budeme důsledně uplatňovat jeho vlastní metody, pak mezi uměleckou a vědeckou reflexí (?) světa není rozdíl. Měříme pouze to, co chceme nebo co můžeme, co nám dovolují naše představy o „fyzickém světě“, naše teorie jsou původně metafory, ke kterým se poté, co bylo všechno změřeno a zváženo, vracíme, jsou těžko rozlišitelné od uměleckého modelu světa.

Štúrova dichotomie reflexního a reflexivního je v textu habilitační práce kohezivním prostředkem, pokud se od ní výjimečně odchýlí (str. 73, 74, 75, 93, 109, 112) mohou být jeho konstatování značně obecná.

V kapitole Vztah hudby a jazyka podle jediného kritéria (78) autor znovu tvrdí, že konkrétní jazykový význam se člení do jednotek se standardizovaným, ustrnulým významem. Tyto jednotky ale podléhají gramatikalizaci a lexikalizaci (např. periferní modální sloveso *to be able to*, sufixace plnovýznamových sb *-gate*, *-wright*, *-monger*).

V citaci Fregeho (80) se zdá, že se M. Štúr ztotožňuje s názorem, že zařazením pojmu *velryba* pod pojem *savec* označujeme něco objektivního. Má pravdu, pokud má na mysli objektivitu lexikální analýzy ohledně hierarchicky uspořádaných hyponymických struktur. Jinak by se dopouštěli M. Štúrem často zmiňované chyby identifikace pojmu s mimojazykovým denotátem.

Polemika v kapitole 4. je zajímavá, my k ní můžeme dodat pouze obecnější postřehy. Na str. 91 se „speciální výraz“ označuje jako syntagma, z citátu je zřejmé, že se „speciální výrazy“ dají interpretovat jako obligatorní gramatická kategorie determinace.

Když M. Štúr hodnotí možnosti kvantitativní lingvistiky, konstatuje, že kvalitativní metody jakoby vyčerpaly prozatím svůj potenciál (103). Je možné, že příklon ke kvantitativním metodám je dán tím, že lingvisté nemohou, řečeno s McLuhanem, odolat možnostem nabízeným technologií, které, jak se ukazuje, mají omezené kvantitativní interpretace a mění se buď v nástroje pro překlad, tlumočení, lexikologické zpracování textu apod., nebo jsou následně interpretovány kvalitativními metodami.

Na str. 113 se M. Štúr zmiňuje o estetické a magické funkci nástroje a etické a náboženské funkci artefaktu. Podle našeho názoru je společným jmenovatelem tohoto postřehu fakt, že pokud nástroj zastarává a přestane být efektivní, nabude vždy estetickou funkci.

Habilitační práce M. Štúra *Dichotomie v jazyku a semióze* je výjimečná svým mezioborovým zaměřením a metodou, která „vyrůstá z našeho subjektivního založení a formování, prolínají se v ní přístupy jako etymologický, historický, teoretický, praktický, individuální, tradiční i kritický“ (str. 70). M. Štúr je ve své argumentaci přesvědčivý a naše poznámky k diskusi uvedené výše jsou výsledkem snahy zachovat si kritický odstup. Pro budoucí publikaci by byly přínosné redakční úpravy zmíněných pasáží, případně poznámek označených tužkou v textu. Bezesporu však jde o práci, která svou erudicí a významem je významným příspěvkem k podílu dichotomií na relevanci semiotických modelů.

Habilitační práci M. Štúra *Dichotomie v jazyku a semióze* jednoznačně doporučuji jako podklad k habilitačnímu řízení.

Doc. PhDr. Václav Řeřicha, CSc.

V Olomouci 13. 7. 2015

vedoucí Ústavu cizích jazyků PdF UP v Olomouci